

Strokovni članek / 1.04

Boža Grafenauer Bratož

ŽIVI ŠAH V FRAMU

Avtorica se v prispevku ukvarja z živim šahom v Framu pri Mariboru. Šahovsko društvo Fram je najstarejše in nekdanj najbolj dejavno v kraju. Leta 1952 je s pomočjo vseh svojih članov prvič uprizorilo živi šah, v katerem kot figure nastopajo ljudje in živali. Živi šah naj bi nastal v Španiji v 15. stoletju, idejo pa so v Framu povzeli po naključno prebranem članku. Po premieri so tovrstni šah ponovili še osemkrat.

Šahovsko društvo Fram

Šahovsko društvo Fram je najstarejše društvo v kraju. V Framu so začeli šahirati že leta 1928, ko so šahovsko igro tja prinesli dijaki, ki so obiskovali srednje šole v Mariboru.¹ Tako je postal šah v vasi ena najbolj razširjenih in priljubljenih iger ter zavzel posebno mesto na kulturno-športnem področju.

Leta 1932 je bilo v Framu že toliko šahistov, da je nastala potreba po njihovem bolj organiziranem delovanju. V gostilni Planinc so priredili sestanek vseh ljubiteljev šaha in ustanovili šahovski krožek. Leta 1935 se je ta preselili v Turnerjevo gostilno. Lastnik jim je dal na voljo sobo in nad vhodna vrata postavil napis »Šahovska soba«.

Istega leta so v Framu ustanovili šahovsko društvo. Člani so začeli tekmovali z društvi iz Maribora in okolice: s Slavijo s Pobrežja, z Železničarjem in Triglavom iz Maribora, z Rušami, Račami, Slovensko Bistrico, Hočami in drugimi. Na meddruštvenih tekmovanjih so šahisti doživeli veliko uspehov, srečanja pa so se po mnenju Zdravka Grafenauerja vedno končala v prijetnem razpoloženju in zgodnjih jutranjih urah. Šahovski turnirji so se zmeraj sklenili z veselico, ki je bila edini finančni vir društva.

Z začetkom druge svetovne vojne se je šahovsko dogajanje v Framu nekoliko ustavi-

Bela kraljica in kralj se pripravljata na prihod na šahovnico, 12. avgusta 1962.

Foto: Arhiv Šahovskega društva Fram.

lo.² Društveno življenje je spet zaživelo po letu 1946. Leta 1951 je imelo Šahovsko društvo Fram 49 članov. Takrat so začeli voditi tudi šahovski arhiv in igrati drugače – poglobljeno in študijsko,³ nekateri člani so pridobili naziv šahovski mojster. Velik poudarek so dajali podmladku in na osnovni šoli vodili šahovske krožke.

Ker pa so želeli to igro še bolj popularizirati, so se odločili, da bodo organizirali živi šah.

1 Podatke o šahu v Framu sem črpala večinoma iz interne kronike Šahovskega društva Fram in knjižice Framski šah 1932–1977, ki jo je leta 1977 izdal uredniški odbor šahovskega društva, v katerem so bili Albin Hojnik, Milan Kocman in Zdravko Grafenauer. V veliko pomoč so mi bili tudi informatorji in trije posneti filmi o poteku živega šaha v Framu.

2 O ljubezni do šaha v kraju tudi v tem času pričajo pripovedi. Jože Koren, ustanovni član društva, je pripovedoval, kako si je leta 1943

O igranju živega šaha skozi zgodovino

Poznamo dve vrsti takšnih prireditev: na enih se igrajo že znane partije,⁴ na drugih pa nove. Živi šah ponavadi poteka na odprtem prostoru, pa tudi v dvorani ali gledališču. Nastopajoči so amaterji ali izurjeni gledališki igralci. Priprave za takšno prireditev so zelo zahtevne. Pri živem šahu se navadno uprizori kakšna lepa in atraktivna partija,⁵ ki jo odigra znana igralca. Oblačila nastopajočih so lahko različna, odvisna od tega, kaj želijo organizatorji prikazati, lahko so na primer značilna za kakšno zgodovinsko obdobje.

Po H. Golombeku »se domneva, da je bila prva prireditev šaha z živimi igralci odigrana leta 1408 v Grenadi v Španiji, na željo sultana Muhameda, ki so mu kasneje sledili še mnogi kralji in principi. Don Ivan Avstrijski in Weimarski vojvoda sta v eni od svojih dvoran položila bel in črn marmor v šahovnico in na njem prirejala igre živega šaha.« (1977, 315)

Leta 1895 je bila v Pragi velika šahovska predstava z živimi figurami. Šahovnica je bila dolga in široka 200 metrov, razdeljena na 64 polj. Sodelovalo naj bi 256 ljudi, kar je bil za tiste čase pravi spektakel. Igro je vodil znani šahovski problematik M. Dobrusky, predstavljala pa je zmago češkega kralja Podebrade nad madžarskim kraljem Corveniusom.

Še večji spektakel naj bi bila, kot navajajo viri, partija živega šaha na stadionu v Moskvi leta 1934, kjer je takratni ruski šampion Botvinnik igral proti moskovskemu šampionu Rjuminomu. Figure so predstavljale različne športnike: kralje na primer dvigalci uteži, kraljice so bile teniške igralke, lovci kolesarji in tako naprej. Leta 1962 je bil podoben spektakel v moskovski Športni palači, le da so figure predstavljali baletni plešalci. (Golombek 1977, 316)

Pozneje ju je zanimivo posnemal škotski šahovski mednarodni mojster in inženir gradbeništva W. E. Fairhurst. Na mostu čez reko Tay, katerega konstruktor je bil, je dal položiti 64 belih in črnih plošč. Leta 1966, v času mednarodnega šahovskega turnirja v Dundeeju, sta na mostu odigrala partijo šaha dva člana parlamenta.

»Najbolj poznane tovrstne priredite so se prirejale v Marostici, majhnem italijanskem mestu blizu Vicenze. V spomin na partijo, ki sta jo po legendi igrala Rinaldo de Angarano in Vieri de Vallonar za roko gospodične Lionare, se od leta 1945 igra na velikem trgu Castella da Basso.« (Golombek 1977, 317)

Znani so tudi podatki o prireditvah v Moskvi, Los Angelesu, Winchesteru ...

V nekdanji Jugoslaviji so bile večkrat odigrane partije, v katerih so v vlogi šahovskih figur nastopili pravi konjeniki, pešci, dame in kralji v kostumih. Poseben rekord je bil dosežen v sedemdesetih letih, ko sta na stadionu JLA v Beogradu igralca Mija Aleksić

in Miodrag Petrović - Čkalja pred 60.000 gledalci odigrala partijo z živimi figurami. V Sloveniji so živi šah organizirali v Žalcu leta 1952 za kinodvorano, po vojni pa v Mariboru na rotovškem trgu. Konec štiri-desetih let so živi šah organizirali tudi v mestnem parku v Slovenski Bistrici.⁶

Živi šah v Framu

Kot že rečeno, so šahisti v Framu ugotovili, da so zgolj šahovska igra in tekmovanja premalo, da bi z njimi povečali zanimanje krajanov za šah. Jožeta Korena, zagnanega in zdaj že pokojnega šahista, je zelo pri-tegnil članek o partiji šaha z živimi figurami, ki ga je naključno prebral v nekem časopisu.⁷ Zamisel je predstavil kolegu, prav tako šahistu, Stanku Pečovniku. Sklenila sta, da bi bila takšna prireditev izredno zanimiva že za samo družabno dogajanje v Framu. Ne da bi se poskušala predhodno kakorkoli podrobno seznaniti s potekom živega šaha, z literaturo o njem in podatki o poteku, sta se začela resno in samostojno pripravljati na prvo framsko igro šaha z živimi figurami. Najprej so v društvu izbrali odrasle člane in jim določili vloge,⁸ za kmete pa so povabili k sodelovanju učence Osnovne šole Fram. Srednjeveška oblačila so si sposodili v SNG⁹ Maribor. Konje, dva bela in dva črna, so jim posodili kmetje¹⁰ iz Frama. Sami so izdelali dve trdnjavi, sulice za lovce ter vile in sekire za kmete. Zaradi

Partija živega šaha, odigrana 12. avgusta 1962, ob 30-letnici Šahovskega društva Fram. Foto: Arhiv Šahovskega društva Fram.

lažje izvedbe so izbrali primerno, lahko sledljivo in še vedno zanimivo šahovsko partijo, poteze pa redno vadili.

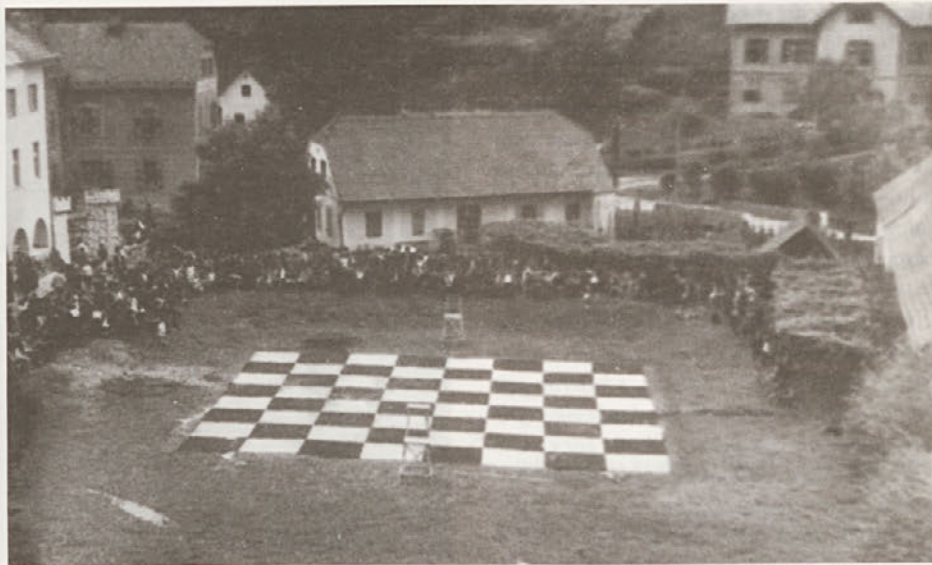
Ob 20-letnici šahovskega društva, 3. avgusta 1952, so s pomočjo vseh članov po mnenju Zdravka Grafenauerja dokaj uspešno izpeljali prvo igro živega šaha. Ogledalo si jo je približno 800 gledalcev. Partijo z živimi figurami sta odigrala¹¹ šahista Leon Guzelj in Adi Ketiš. Šahovnico so postavili pred Kulturnim domom v Framu. Pri prvih prireditvah je bila narejena iz »važ«,¹² bela polja pa so posuli z žagovino. Vsako je merilo dva krat dva metra. Pozneje so uporabili črno in belo barvo, ker je bilo igrišče že asfaltirano. Ob spremljavi fanfar sta na polja prikorakali šahovski vojski, vsaka s svoje strani Framu. Vse partije v Framu so bile izpeljane podobno kot prva. Pozneje so bil vhod na bojišče – prireditveni prostor – označili z velikima šahovskima trdnjavama, na vrhu pa so fanfaristi oznanjali prihod obeh vojsk in začetek boja.

Tudi orožje kmetov so spreminjali: sekire, palice ali vile. Trdnjave so izdelovali iz lesenega ogrodja, ki so ga oblepili s papirjem in primerno poslikali. Igralec v trdnjavi je imel pregled nad bojiščem skozi majhno lino. Za odstranjevanje v potezah premaganih figur so skrbeli tako imenovani dvorni norci, ki so s svojimi norčijami po pričevanju takrat navzočih do solz nasmejali zbrano množico. »Pratež«, ki je skrbel za odnašanje premaganih figur, je uporabljal različne pripomočke: preprosta nosila, samotežne vozove in podobno. Na vsaki strani šahovnice sta bila velika stolpa, s katerih sta bitko vodila znana šahista. Igra je bila vedno vnaprej dogovorjena. Izbirali so takšne, pri katerih je bilo čim več padlih figur in posledično veliko smeha zaradi njihovega odnašanja. Zmagala je bela vojska in črni kralj se je predal tako, da je snel krono, jo predal zmagovalcu in ob žalni koračnici s preostalo vojsko odšel z bojišča.

Živemu šahu je praviloma sledila zabava s plesom in srečelovom. Vsak član šahovskega društva je moral prispevati vsaj eno darilo kot dobiček, za prve tri nagrade pa so poiskali pokrovitelje.

Naslednje leto, 20. septembra 1953, je Šahovsko društvo Fram znova organiziralo živi šah. Že vnaprej določeno partijo je vodil in komentiral šahist dr. Janez Nemec. Tretjič je bila partija živega šaha odigrana 12. avgusta 1962 ob 30-letnici Šahovskega društva Fram.¹³ Prireditve si je ogledalo okoli 1200 gledalcev, z dobičkom pa so člani organizirali društveni izlet.¹⁴

Leta 1967 je bila ob 35-letnici Šahovskega društva Fram spet organizirana prireditev

Bela vojska prihaja na šahovnico. 6. avgusta 1967. Foto: Arhiv Šahovskega društva Fram.

živega šaha. Partijo sta odigrala dr. Janez Nemec in Ivan Lešnik, šahovski mojster in ustanovni član društva. Organizacijo in prireditev je vodil takratni predsednik društva Ludvik Grafenauer.

Leta 1967 je bila ob 35-letnici Šahovskega društva Fram spet organizirana prireditev živega šaha. Partijo sta odigrala dr. Janez Nemec in Ivan Lešnik, šahovski mojster in ustanovni član društva. Organizacijo in prireditev je vodil takratni predsednik društva Ludvik Grafenauer.

Naslednjo igro živega šaha so organizirali leta 1975. Pomerila sta se znana slovenska šahista, šahovski vele mojster Bruno Parma in mednarodni mojster Vojko Musil. Kljub deževnemu vremenu si je prireditev ogledalo okoli 1000 ljudi. »Gledalci so se najbolj

zabavali ob odnašanju 'mrtvih' figur s šahovnice, ki pa je ob koncu, ko se je partija končala z remijem, še vedno ostala precej polna: oba kralja sta kljub slabemu vremenu opazovala svoje podanike, kraljici pa sta bili nekoliko bolj nesrečni, saj je njuni z laki pripravljeni pričeski dež precej načel. Verjetno so bili od vseh najbolj srečni kmetički, ki so morali že po nekaj minutah s šahovnice, s tem pa so se rešili neprijetne mokrote. Ta je najbolj pestila gledalce brez dežnikov, ki pa so se takoj po miroljubnem koncu zaradi zdravja zatekli k bogato založenim stojnicam s pijačo.« (Živi ... 1975, 12)

Živi šah je postal v Framu tako priljubljen, da ga je šahovsko društvo uvrstilo v svoj redni program. Slavko Osebek, zdaj že upokojeni učitelj v Osnovni šoli Fram, je celotno partijo živega šaha posnel s kamero.¹⁵

v zaporu iz kruha naredil šahovske figure, na hrbtno stran mize pa si je z žlico vrezal šahovnico. Zdaj že pokojni Stanko Pečovnik je povedal, da je leta 1944 v partizanih organiziral šahovski turnir.

3 Po mnenju takratnega uredniškega odbora Šahovskega društva Fram, v katerem so bili A. Hojnik, M. Kočman in Z. Grafenauer.

4 To so partije, ki so že bile odigrane med šahovskimi vele mojstri. Torej so se vsi sodelujoči lahko že vnaprej naučili zapovrstja potez pri živem šahu in jih vadili.

5 Zanimiva partija, v kateri je čim več padlih figur, da je vse skupaj tudi zabavno, ko jih odnašajo z igrišča.

6 Po podatku informatorja Slavka Osebika, ki je tudi sam sodeloval.

7 Ta živi šah so odigrali v nekem letovišču v Španiji. Partija se ni srečno končala, ker sta kraljici proti koncu igre fizično obračunali. Po pripovedovanju informatorja Jožeta Korena sta se vmešala še oba šahovska tabora in na šahovnici je nastal vsesplošen pretep.

8 Na primer črna kraljica je morala biti visoka in črnolasa.

9 Slovensko narodno gledališče.

10 Kot pripoveduje informator Božo Grafenauer, je bilo veliko lažje delati z delovnimi kornji, ki so jih kmetje na igro pripeljali že dodbu utrujene, zato da niso bili nemirni med dolgotrajnim stanjem na mestu.

11 Partijo sta vodila s sodniškega stolpa na vsaki strani šahovnice.

12 Ruša, vrhnja plast zemlje s travo.

13 Partijo je izbral Jože Koren, imela pa naj bi okoli 30 potez.

14 S Šahovskim društvom Slovenske Konjice so imeli prijateljsko šahovsko srečanje, nato pa ogled Velenja in Dobrne.

15 Slavko Osebek, nekdanji učitelj na Osnovni šoli Fram, je kot ljubiteljski fotograf s kamero Super 8 na 8-milimetrski film posnel dva kratka filma o živem šahu v Framu. Film z naslovom Živi šah 1975 ima samo glasbeno podlago, Živi šah 1976 pa poleg nje še komentar, ki ga je prebrala Melita Kotnik. Dogajanje je bilo posneto tudi leta 1982 ob 50-letnici Šahovskega društva Fram. Kratki film z glasbeno podlago je posnel Franc Kopic. Vse hrani Slavko Osebek.

Partija se po organizaciji igre ni bistveno razlikovala od prejšnjih. Na prizorišče dogajanja so postavili velikanski leseni trdnjavi, na kateri so ob koncu igre izobesili zmagovalno zastavo. Nekoliko bolj so se osredotočili na »klovne«, ki so odnašali padle figure s šahovnice. Padlega so nekajkrat celo polivali z vodo in ga potem odnesli mimo transparenta, na katerem je pisalo: »Končana pot je tvoja, konec je težav in boja.«

Prireditvi sta bili tudi leta 1976 in 1977. »Že 45 let igrajo Framčani šah organizirano, v društvu, 25 let pa prirejajo živi šah, s katerim privablja turiste, popularizirajo kraljevsko igro med domačini. V nedeljo je bilo vse kot v pravi bitki – od trdnjave do živega konja, tja do lepe, a ambiciozne kraljice, ki z vso gorečnostjo brani svojega kralja in skoraj vsiljivo koketira z nasprotnim. Taktiko in strategijo sta prevzela vojskovodji vele mojster Bruno Parma in mednarodni mojster Vojko Musil. Prvi vpadi po siciljansko bele Parmove vojske so bili tako siloviti, da so kar množično redčili črne Musilove vrste, in saniteta, ki je odnašala mrtve, je imela polne roke dela. Toda Musila je bodril lanskoletni poraz in pa, kot je sam dejal, domač teren. Po poldrugi uri bitke in množični padlih je bila bela vojska poražena. Kot po vsaki pošteni bitki so pripravili veselico, na kateri je dvorski pevec Jože Kobler poleg obeh vojska zabaval še več kot 3000 opazovalcev krvave bitke.« (Struc 1997, 7)

Ob 35-letnici šahovskega društva je bila 6. avgusta 1967 vnovič odigrana partija živega šaha. Foto: Arhiv Šahovskega društva Fram.

Slavko Osebik je tudi leta 1976 posnel kratki film o živem šahu, ki ga je komentirala Melita Kotnik. Igra je potekala podobno kot leta poprej. Fanfare na lesenih stolpih so dale znak za začetek. Na konju je prijahal kmečki fant z zastavo (trobojnico) in jo predal predsedniku Šahovskega društva Fram. Tudi ta igra je bila izbrana tako, da so med prvimi izpadli konji. Obleke so si sposodili v mariborskem gledališču, kraljici pa sta bili naličeni v slogu sedemdesetih.

Proti koncu sta izpadli in sami ponosno odšli s šahovnice. Morili sta tako, da sta izza rokava potegnili kratko bodalo in zabodli nasprotnika. Za odnašanje padlih figur so tokrat imeli tudi osla.

Leta 1982, ob 50-letnici Šahovskega društva Fram, se je prireditve udeležilo 4000 gledalcev. Najprej so odigrali šahovski turnir, potem pa se je začel živi šah. Na vidno mesto so postavili tudi magnetno šahovnico, na kateri je komentator premikal figure. Tako je bila igra bolj pregledna. »Klovni« so bili tako kot prejšnja leta največji zabavljivci, le da so se tokrat lotili tudi gledalcev, ob koncu partije pa kraljicama podarili šopek rož.

Zadnji živi šah je bil odigran leta 1985. Pozneje se ni več prirejal, saj ni bil nihče več pripravljen prevzeti zahtevne organizacije.

Viri in literatura

- ČERIN, Bogo 1978: Črna vojska na 64 poljih premagala belo. V: Delo 1978, 11. julija, 9.
 GOLOMBEK, Harry 1977: Šahovska enciklopedija. Zagreb, Prosvjeta.
 PARMA, Bruno, Ervin Kokošinek in Dušan Njegovan 1993: Šah na šolskih klopeh. Maribor.
 STRUC, Majda 1997: Zmaga črne vojske. V: Delo 1997/1, 20. julija, 7.
 VABIČ, Petra 1982: Živi šah v Framu. V: Večer 1982, 5. julija, 11.
 ŽIVI šah v Framu 1975. V: Večer 1975, 8. septembra, 12.

Informatorji:

- Zdravko Grafenauer (1937)
 Božo Grafenauer (1950)
 Jože Velec (1956)

Za odstranjevanje premaganih figur so skrbeli zabavljachi, tako imenovani prateži. 12. avgusta 1962. Foto: Arhiv Šahovskega društva Fram.